

СЮРРЕАЛІЗМ В СУЧАСНОМУ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Сваткова Ніка Денисівна

здобувач вищої освіти факультету педагогіки, психології та мистецтв
Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка, Україна

Науковий керівник: Кулініч Лариса Олександрівна

ORCID ID: 0009-0007-7439-2202

старший викладач кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка, Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сюрреалістичного мистецтва, від періоду його розквіту до перспектив розвитку в сучасності. Робота досліджує історичний контекст виникнення сюрреалізму в початковій фазі XX ст., визначає його основні ідеї та принципи. Зокрема, увага акцентується на впливі філософських концепцій, психоаналізу та політичних подій на розвиток сюрреалістичного мистецтва. Аналізуються інтерпретації сюрреалістичних мотивів в сучасному контексті. Розглянуто історію розвитку українського сюрреалізму, його представників та прояви в українському мистецтві наших днів. Здійснено стислий огляд робіт сучасних художників-сюрреалістів та окремих виставок, де є помітними відголоски сюрреалістичних мотивів.

Ключові слова: сюрреалістичне мистецтво, сучасність, художники, український сюрреалізм

Дослідження сюрреалізму залишається актуальним та важливим в контексті розуміння розвитку мистецтва, психології та культурних трансформацій. Мистецтво, що походить з підсвідомості, є доволі актуальним в сучасних реаліях, адже саме в ньому люди знаходять можливості хоч ненадовго втекти від дійсності. Воно дозволяє досліджувати невідомі аспекти психіки та підсвідомого. У контексті сучасного суспільства, що ставить питання про безпеку психічного здоров'я та самосвідомості, саме мистецтво, що походить з підсвідомого рівня, може надавати нові підходи до розуміння світу, а розуміння образів з підсвідомості стає актуальним для психологів, психотерапевтів та культурологів.

Такі художники як Джорджо де Кіріко, засновник метафізичного живопису і один з перших, в чийх роботах прослідковуються сюрреалістичні риси, Сальвадор Далі, Макс Ернст, Рене Магрітт, Андре Массон, а пізніше Роб Гонсалвес, Яцек Єрка, Емма Андіївська (представниця українського сюрреалізму) та ін. в своїх роботах досліджували тему підсвідомого, того, що знаходиться за межами реального сприйняття світу.

Серед митців, дослідників, чий праці та дослідження лягли в основу виникнення сюрреалізму, варто відмітити французьких дадаїстів, в середовищі яких і виник сюрреалізм. Великий внесок у виникнення сюрреалізму зробив французький письменник Андре Бретон та його «Маніфест сюрреалізму», а також Філіпп Супо, Ганс Арп, Луї Арагон та інші. Також не можна не згадати фрейдистів, чий погляди суттєво вплинули на сюрреалістичне мистецтво. Розвиток сюрреалістичного бачення в різних видах мистецтва досліджується й досі. Наприклад, сюрреалізм в українському літературному процесі досліджує в своїй статті С. П. Ожарівська [9]. В. Нікітчук досліджує образи сновидінь в мистецтві сюрреалізму [7]. Філософсько-естетичні концепції кінця XIX – поч. XX ст., які послужили основою мистецьких практик

сюрреалізму аналізує Р. М. Русін у своїй статті «Деструктивність і креативність як чинники формування художньо-образної системи сюрреалізму» [13].

Сюрреалізм почав свій шлях в 1920-х роках у Парижі під впливом творчості дадаїстів та психоаналітичних теорій, зокрема ідей Зигмунда Фрейда. Він визначався відмовою від раціонального мислення та логіки, ставлячи перед собою завдання вираження несвідомого та підсвідомого. Саме зацікавлення тим, як працює людська психіка і стало початком закладення фундаменту для створення групи сюрреалістів [8]. Беззаперечним залишається той факт, що більшість концепцій, які намагаються пояснити чи описати сон та сновидіння, є психоаналіз [4]. І саме психоаналітична теорія Зигмунда Фрейда була однією з ключових філософських течій, під впливом якої виник сюрреалізм. Сюрреалісти виходили за межі звичайних художніх конвенцій і вирізнялися тим, що вони експериментували з формою і змістом, намагаючись дістатися до глибинних шарів свідомості. Вони створювали роботи, які провокували глядача. У своїх теоріях Зигмунд Фрейд наголошував на важливості безсвідомого, де містяться розтаєнні бажання, важливі події та несвідомі конфлікти. Французький психоаналітик і психіатр Жак Лакан переосмислює ідеї Фрейда і набагато в чому він ближчий до сюрреалістів, його ідеєю було звільнення особистості, а не повернення її до норми [8]. Лакан відходить від теорії класичного фрейдизму, стирає межі між сном та уявою, ставить сон на рівень з реальністю [4].

Класиками сюрреалістичного мистецтва стали художники Рене Магрітт, Сальвадор Далі, Макс Ернст, Ів Тангі, Жуан Міро, Андре Массон, Мерет Оппенгайм та інші. Сюрреалізм має фундаментальний вплив на сучасність і його відголоски простежуються в роботах багатьох художників, фотографів, майстрів комп'ютерної обробки зображень.

Багато сучасних дизайнерів надихались ідеями та образами сюрреалізму. Він зачіпає не тільки сучасне образотворче мистецтво, він створює нову концепцію оформлення простору житла [3]. В подальшому сюрреалізм впливав на інші напрямки, такі як візіонерське мистецтво, поп-арт, магічний реалізм та трансавангард і не припиняє він свого існування і до сьогодні [5]. Прикладом магічного реалізму, поєднаному з ілюзіоністськими прийомами (часто це оптичні ілюзії, пов'язані з перспективою), є роботи сучасного канадського художника Роба Гонсалвеса, який через призму оптичних ілюзій точно передає світ дитячих мрій і сонних фантазій, де реальні речі можуть виглядати фантастичними, казка проявляється в буденних образах, неможливе стає можливим, а примарне – реальним. Сам художник так описує свою творчість у книзі «Imagine a Place»: «Уявіть день, коли вам не потрібен вітер, щоб літати. Уявіть день, коли все, що ви побудуєте, торкатиметься неба... Мені подобається малювати зображення, які створюють зв'язок між збудованим людиною середовищем і тим, що відбувається в природі...» [20]. Також визначним митцем магічного реалізму є польський художник Яцек Єрка. Його роботи вирізняє особлива казковість, що додатково підкреслюється стилем живопису, який нагадує роботи митців минулого, як то Ієроніма Босха чи Пітера Брейгеля. Його тематика варіюється від дивних звірів до химерних пейзажів з незвичайною архітектурою і включає образи, почерпнуті з його дитинства.

Неосюрреалізм став рухом відродження сюрреалізму наприкінці 1970-х рр. Одним з перших художників-неосюрреалістів в цифровому мистецтві є Джордж Гріє. Його роботи – це поєднання класичного сюрреалістичного символізму з сучасним стилем фентезі. Його цифрові твори вражають своєрідним візуальним відтворенням думок та фантазій автора. Подорожуючи в глибини підсвідомості, художник

розкриває прикрашений вишуканими деталями світ, схожий на сон. Його головним зацікавленням стали сучасні програми для створення 3D-моделей, комп'ютерного мистецтва та дизайну, а також цифрового живопису. Цілком можливо, що сюрреалізм буде надалі розвиватись саме в галузі цифрової обробки зображень. Окремі дослідники вважають фотографію найбільш ефективним засобом візуального вираження сюрреалістів. Крім того, фотографія менше обмежена очікуваннями та художніми умовностями, які впливають на традиційні художні форми живопису та скульптури [17]. Сюрреалістична фотографія, як і сюрреалістичний живопис, заповнена різноманітним скупченням предметів. Вона дає можливість здійснити подорож у підсвідомість, за межі чогось раціонального. У своїх роботах автори звертаються до уяви і сновидінь і завдяки ним втілюють художні образи [15].

Художник-самоук з Кейптауну (ПАР) Джоно Драй яскраво поєднує сюрреалізм із гіперреалізмом. Його графічні роботи вражають деталізацією і масштабністю. Вони присвячені дослідженню внутрішнього світу людини, інтимних уявлень про себе, внутрішніх діалогів та часто ілюзорній конценції "headspace" (особистий вільний простір, внутрішня гармонія). Спільною рисою усіх його картин є чорне тло, що оточує образи та фігури і створює відчуття їх самотності, відмежованості від реального світу.

Ще одним видатним художником, майстром психологізму в сюрреалістичному мистецтві є Едвард Пові (Повей). В його картинах та муралах можна простежити чітку дугу його світосприйняття: від поглядів на суспільство у фресках 1970-х років, через сімейну психологію та символізм у роботах 1990-х років, до розуміння в його роботах індивідуальної людської вразливості та смертності.

Британський художник Майлз Джонсон відомий графічними роботами, що виконані олівцем. Об'єктами його картин часто є жінки, що мають підкреслено тендітну і витончену красу. Видання SurrealismToday описало його творчість як «наша психіка, що дивиться із порожнечі». Ці картини поглинають в зачарований вир, де глядачу відображаються його власні думки і почуття. Частий прийом художника – різні види перетворень і перевтілень образів.

Подружжя Меріон Пек та Марк Райден є представниками поп-сюрреалізму. Основу цього напрямку становлять молодіжні субкультури, які роблять знайомі образи гіпертрофованими. Меріон Пек створює сюрреалістичні образи зі схильністю до поп-арту та фантастичних мотивів. Одним з відомих мотивів художниці є дитинство та його безтурботність, а також натяк на те, що з часом це втрачається. Також вона поєднує соціальні та екологічні проблеми з ідилічними пейзажами з тривожними сценаріями [16]. Марк Райден вважається королем поп-сюрреалізму. У свою творчість він включає ставлення до світу, релігії, глобальних проблем. Неодноразово художник зображував м'ясо. У інтерв'ю 2010 року Райден сказав: «Існує повний розрив між м'ясом як їжею та живим, дихаючим створінням, з якого воно походить. Мабуть, ця суперечність підштовхує мене повертатись до зображення м'яса в своїх картинах» [19]. Творчість цього подружжя надихає людей дивитись на мистецтво з нового, несподіваного ракурсу.

Перші українські митці, які усвідомлено орієнтувалися на сюрреалізм як течію – Мішель Андрієнко-Нечитайло, Василь Хмелюк [5]. Перший мав цикл «Ярмарковий намет» – один з перших візріців сюрреалістичної поетики в Україні. Діяльність українських живописців-модерністів поза межами України багатогранна як у стильовому плані, так і в ідейно-смысловому. Впровадження національних елементів української культури в мистецький простір європейського модернізму мало вагому роль і перспективу відродження вітчизняних художніх традицій за кордоном в час

панування в Україні за радянських часів ідеології соцреалізму [2].

В контексті українського сюрреалізму, дуже важливо згадати мисткиню, що має усвідомлену орієнтацію на цю течію – Емму Андієвську. Її роботи – наївно-сюрреалістична абстракція. Художній манері мисткині притаманні елементи, співзвучні з сюрреалізмом, натуралізмом та експресіонізмом. Талант Емми Андієвської виявляється у тому, що її творчість виходить за межі часу. Гротескні та химерні образи цієї художниці залишатимуться пристрасним джерелом захоплення уяви ще десятки років після їх створення. Вона стала справжнім еталоном українського сюрреалізму.

Відголосок сюрреалістичних образів можна помітити також в роботах кропивницького художника Володимира Кир'янова. Він переосмислює сучасність через символіку сюрреалізму та романтизму. Для його творчості характерна філософічність, іронічність [1]. Олександр Афанасьєв писав: «Кожен художник говорить із глядачем мовою образів. Образи Кир'янова – це спіралеподібні равлики і колеса, птахи і риби, що мають фантастичний вигляд, колодязі і сходи, стіни і паркани, химерно розгалужені дерева і перекручені коріння, глечики і пасторальні хатки-мазанки [1]. Процес творення картин Кир'янова можна визначити своєрідним актом «автоматичного письма». Його картини називають гіпнотичними, захоплюючими та іронічними [12]. Творчість цього майстра глибоко коріниться в національному підґрунті, але вона не обмежується лише слов'янськими та європейськими впливами, а також насичена загальнолюдськими глибинами – універсальними для представників будь-якої культури на нашій планеті [1].

В картинах українського художника Івана Марчука відображається велика кількість напрямків образотворчого мистецтва: від примітивізму до реалізму, гіперреалізму, абстракціонізму, абстрактного експресіонізму, сюрреалізму і абстрактного сюрреалізму. Маневруючи пропорціями, ритмом, кольором, Марчук творить на підсвідомому рівні і впливає на нього. Замість звичайного мазка художник наносить на полотно тонкі цівки кольору, які створюють дивовижне мереживо (пльонтанізм). Сюрреалістичні мотиви прослідковуються в його серії «Погляд у безмежність». Це абстрактний сюрреалізм [10].

Олександр Михальчук – український художник-сюрреаліст. В його полотнах знаходять своє відображення творчість таких майтрів як Босх та Брейгель. Він створює зачаровуючі витвори мистецтва, що занурюють у чудові фентезійні світи і сюрреалістичні натюрморти. Його творча техніка має особливий блиск, випромінюючи власне світло, яке захоплює погляд і розбурхує уяву. Багато його робіт виконані в стилі класичних картин-ілюзій, де одні образи, складаючись, породжують інші, приховані. Часто міфологічні образи, взяті із картин Ренесансу, поєднуються з образами сучасними (смартфони, мопеди тощо) або чудернацькими казковими деталями, утворюючи сюрреалістичні анахронізми.

Варто звернути увагу на сучасну українську художницю Діану Мінаєву, яка почала свою художню кар'єру у 2020 році і свідомо орієнтується на сюрреалістичне мистецтво. Один з художників, яким вона надихається – Сальвадор Далі. Мисткиня має особливе бачення світу. Її світ повний яскравих фарб та загадкових образів. Саме це Д. Мінаєва відобразила в своїх роботах «Welcome to my head», якою спонукає прийняти свою індивідуальність і всі свої особливості, якими б вони не були. А в роботі «Motherland» вона відображає своє бачення України [18]. Її серія робіт «Stolen» зачіпає тему сучасної війни, показує, що окупанти відібрали в українців. Цьому присвячена робота «Stolen disco», що символізує вкрадену юність. Картина «I want to go home» присвячена українським емігранттам. Сюжет роботи «Спогади» сповнений

алегоріями та символами. Сама авторка описує цю роботу як «Уявний світ спогадів, котрі створюють люди та предмети, що відігравали важливу роль для нас. Нескінченний потік емоцій (водоспади), що утворюють цільну особистість, котра втілена тут безбарвною душею. Яскраве сонце та чисте небо відсилають до глибшого спокою, рівноваги та щастя...» [18]. Роботи Діани Мінаєвої багатогранні, сповнені сюрреалістичних образів та сюжетів, що виринають з підсвідомості.

На території України неодноразово проводились виставки художників, в роботах яких прослідковуються сюрреалістичні моменти, зокрема абстрактний сюрреалізм. Наприклад, міжнародна виставка «Мелодії душі», що проводилась у Кропивницькому в ОУНБ імені Дмитра Чижевського 2021 року, де було представлено майже сім десятків творів словацьких сучасних художників. Більшість картин не мали назв, щоб глядач мав побачити щось своє, розкрити свою уяву та надати сенсу картині. Оригінальність творчого мислення, розмаїття фарб і технік, актуальні теми – те, що притаманно творам цих митців. Вони вказують на вади сучасного суспільства, маніпуляцію свідомістю та зачіпають табуйовані теми. Серед художників були представлені Ігі Брежа (автор монументальних картин, які є відзеркаленням сьогодення, художник поєднує світ реальний і казковий), Павол Шіма Юрічек (картини художника відображають сучасне життя та унікальність людини). У картинах Павола Штреско переважає блискуча робота з формою, а роботи абстракціоністки Катаріни Відрової передають діапазон почуттів, доповнених цікавими абстрактними образами [14]. Концепція виставки є дуже актуальною. І сучасне мистецтво тримає свій напрям у розширенні людської свідомості, у концептуальності та глибокому, підсвідомому розумінні дійсності.

Проявом українського сюрреалізму в сучасності слугує виставка робіт Романа Опалицького «Під крилом янгола», відкриття якої відбулось в Національному музеї імені Андрія Шептицького у Львові 28 грудня 2023 року. Цей проєкт є поєднанням сюрреалістичних оповідань і давньої естетики. Митець майстерно відображає золоту славу Візантійського мистецтва й естетику східних ікон з відтінком французького імпресіонізму. Роботи насичені символами (сюрреалістичні образи ангелів, квітів, риб, дерев, коней тощо). Мистецтво Романа Опалицького – це шифр, підсвідомі глибини авторової уяви, художнє осмислення людського життя [11]. Художник експериментує, грає з формою. Твори приваблюють метафоричністю і глибиною художніх трактувань. Митець поєднує реальність і фантазію, спомини, символічне осмислення цієї ж реальності.

Сюрреалізм – мистецтво сну. І саме сон став основою виставки сучасного мистецтва, що проходила у Музейно-виставковому центрі Музею історії міста Києва в лютому 2024 року. Виставка має відповідну назву – «Бачити сни». Там були представлені творчі рефлексії 36 митців на тему сновидінь і марень. Проєкт надавав змогу відвідувачам поринути у захоплюючі, а іноді жахливі, світи снів і підсвідомості. Створюючи роботи, кожен учасник надихався власними мареннями, хвилюваннями, соціокультурними питаннями та вмістив у роботу свій калейдоскоп емоцій. Арт-об'єкти містять художні рефлексії на тему марень на підсвідомості українців в цей важкий час [6].

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити висновки, що сюрреалізм виник в 1920-х роках у Парижі і основними його ідеями були відмова від раціональності, логіки, натомість було прагнення до вираження підсвідомості, вбачання сенсу в сновидіннях і мареннях. Творчість дадаїстів, психоаналітичні теорії та зацікавлення тим, як працює людська психіка і стали основою виникнення напряму. Сюрреалізм вплинув на подальший розвиток мистецтва, архітектури, кіно,

філософії та інших галузей. Розуміння образів у творчості сюрреалістів допомагає краще відчувати спадкоємство цього руху в сучасних мистецьких тенденціях та концепціях. З розвитком технологій сюрреалістичне мистецтво отримує нові можливості для виразу та творення. Цифрові технології, віртуальна реальність та інші інновації відкривають нові шляхи в мистецтві. Роботи неосюрреалістів демонструють нам відродження сюрреалізму наприкінці 1970-х років. Сюрреалізм в Україні не мав змоги реалізуватись як повноцінний мистецький напрям через війну та більшовицький терор. Попри те, в творчості деяких українських митців ми бачимо як повну орієнтацію на цей напрям, так і його відголоски в їх роботах.

Таким чином, усі ці аспекти підкреслюють важливість продовження досліджень мистецтва сюрреалізму, як актуального інструменту вираження, дослідження і рефлексії над складністю людського існування та проблем сучасного суспільства, для розкриття глибоких шарів творчого мислення, взаємозв'язку мистецтва та психології, а також для подальшого розуміння впливу сюрреалізму на сучасну культуру. Пошук шляхів реалізації сюрреалістичних сюжетів та осучаснення цього мистецтва, його вплив на людину та культуру може стати метою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Афанасьєв О. Споглядання дива. Віртуальні виставки робіт Володимира Кир'янова. URL: <https://old.library.kr.ua/exhibit/kurianov/index.html>.
2. Бабунич Ю. Живописці-модерністи у зарубіжних мистецьких середовищах: паризький осередок. Народознавчі зошити. 2023. № 2. С. 411.
3. Галкіна Д. В., Курас А. І. Сюрреалізм – мистецтво майбутнього. Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI ст.: матеріали 84-ї Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів та студентів НУХТ. Київ, 2018. Ч. 4. С. 45.
4. Гончаренко К. С. Сон та реальність: досвід філософських медитацій. Вісник Національного Авіаційного Університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2019. № 2. С.130-131.
5. Дністровий А. Чи був український сюрреалізм? Відео-есе “Український сюрреалізм. Нереалізований напрям”. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vbEWJNlzGtw&ab_channel=AnatoliyDnistrovyi.
6. Музей Києва. Бачити сні. Київ, 2024. URL: <https://kyivhistorymuseum.org.ua/uk/exhibition/%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D1%81%D0%BD%D0%B8/>.
7. Нікітчук В. Образи сновидінь у мистецтві сюрреалізму. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. Харків, 2018. С. 108-109.
8. Огаркова Т., Єрмоленко В. Сюрреалізм: марення, психоаналіз, нова краса. URL: https://www.youtube.com/watch?v=pZcFeBQ6THQ&t=5s&ab_channel=Kult%3APodcast.
9. Ожарівська С. П. Сюрреалізм в українському літературному процесі кінця XX ст. Вінницький фінансово-економічний університет: філологічні трактати. Вінниця, 2011. Випуск № 3. С. 30-33.
10. Олійник Є. Художник Іван Марчук: «Моя найбільша мрія – ніколи не бачити нещасних людей». Дзеркало тижня, 2013. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/hudozhnik-ivan-marchuk-moya-naybilsha-mriya-nikoli-ne-bachiti-neschasnih-lyudey-.html>.
11. Опалицький Р. Під крилом янгола. Національний музей ім. А. Шептицького. Львів, 2024. URL: <https://nml.com.ua/exhibition/roman-opalinskiy-pid-krilom-yangola/>.
12. Поліщук В. «Реальність нереального» Володимира Кир'янова. День. 2018. № 233-234.
13. Русін Р. М. Деструктивність і креативність як чинники формування художньо-образної системи сюрреалізму. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. Випуск № 2. С. 28-31.

14. Семенова Л. Мелодії словацької душі. Бібліотека ім. Д. І. Чижевського. Кропивницький, 2021. URL: <https://library.kr.ua/news/spirit/>.
15. Тищенко К.В. Мистецтво фотографії у контексті візуальних арт-практик кінця XX – початку XXI століття. Магістерська робота. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2019. С. 21.
16. Dorothy Circus Gallery. Marion Peck. URL: <https://www.dorothycircusgallery.com/artists/66-marion-peck/biography/>.
17. Dr. Charles Cramer, Dr. Kim Grant. Dada and Surrealism. Surreal techniques. Subversive realism. URL: [https://human.libretexts.org/Bookshelves/Art/SmartHistory_of_Art/10%3A_Modernisms_1900_1980/10.07%3A_Dada_and_Surrealism_\(II\)](https://human.libretexts.org/Bookshelves/Art/SmartHistory_of_Art/10%3A_Modernisms_1900_1980/10.07%3A_Dada_and_Surrealism_(II)).
18. Minaeva D. Collection World in My Eyes. Gallery. URL: <https://diminaevaart.com/seriesworldinmyeyes>.
19. Muhlke C. Meat Lover. Mike Ryden's Cool Cuts. New York Times. URL: <https://web.archive.org/web/20180922211858/https://tmagazine.blogs.nytimes.com/2010/04/30/meat-lover-mark-rydens-cool-cuts/?ref=t-magazine&src=tmcc>.
20. Sarah L. Thomson, Rob Gonsalves. Imagine a Place. Canada. Simon & Schuster, 2008. 40 с.